

**МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ОЛІМПІЙСЬКИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ
ОЛІМПІЙСЬКА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ**

**«Парадигма здорового способу життя:
духовні та фізичні компоненти»**

**Матеріали другої міжнародної
науково-теоретичної конференції
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін**

*Присвячується 80-річчю Національного університету
фізичного виховання і спорту України*

КИЇВ-2010

ным стремлением личности найти условия для целостной реализации своего целостного Я, сам в свою очередь становится источником личностной активности.

В заключении хотелось бы несколько слов сказать о способах освоения пространства экстремальности обществом. Здесь можно выделить несколько основных способов такого освоения: а) пассивное освоение экстремального, в сфере спорта это позиция болельщика; б) игровое освоение экстремального, в сфере спорта можно говорить о таких видах спортивных развлечений как пейнтбол, где риск для жизни имеет статус «как бы», в форме условности таким образом можно говорить о псевдоэкстремальных видах спорта; в) следует также сказать и о китче как весьма распространенном способе восприятия предельных состояний и действий и смыслов, слово «китч» это всего лишь дефиниция плоского, упрощенного, размытого, но обладающего тем большей суггестивной силой романтического представления о смерти. Отличительной особенностью всякого китча является его универсальная подогнанность под вкусы большинства. Универсальность и суггестивная сила китча коренятся в его способности приспособлять все неординарное к обыденной жизни. Говорят, что типичной особенностью китча является именно нейтрализация экстремальных ситуаций посредством превращения их в воображении в сентиментальную идиллию. Здесь китч близок к игре, хотя в игре игрок осознает, что он только игрок или актер, а в китче этого отстранения нет, китч принимается за реальность г) реальное освоение сферы экстремального, когда определенный человек, ставит себя в условия действительного риска для жизни, причем здесь могут иметься два варианта отношения к созданной экстремальной ситуации: одни погружаются в экстремальную ситуацию с полным сознанием возможного риска для жизни, другие пытаются преодолеть страх возможной смерти с помощью алкоголя и других наркотизирующих средств. Видимо, можно сказать, что только первые духовно растут, преодолевая экстремальную ситуацию, становятся более сильными личностями, активно позиционирующими себя в жизни, а не просто «щекочут себе нервы».

Экстремальный спорт представляет собой явление, которое становится все более распространенным. Он оказывает воздействие на многие стороны жизни современного человека. Он приобретает реальную социальную значимость. Вместе с тем в научном плане он малоисследован, поэтому представляемая работа очевидно актуальна.

Только понимание человека как целостного субъекта деятельности позволяет продуктивно рассуждать об антропологических перспективах спорта. Только понимание субъекта экстремальной деятельности в единстве его телесной, эмоциональной и мыслящей сторон может позволить правильно оценить антропологические перспективы экстремальных видов спорта и выявить наиболее эффективные направления исследования этих перспектив.

Литература.

- 1 Жилкина И.В. Феномен экстремальности в творчестве. 2000.
- 2.Томалинцев В.Н. Экстремаль России. СПб., 2007

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УРСР У ПОВОЄННІ РОКИ

Тимошенко Ю.О. Національний університет фізичного виховання і спорту України.

Резюме. В статті досліджується стан і розвиток фізичної культури, спорту, фізкультурного образования в УРСР в післявоєнне время. Звертається увага на парадигмальну направленість фізичної культури, власне – на її милитарність. Обґрунтовується ідея, що фізична культура в досліджуваній період реалізовувала не стільки спортивну чи оздоровчу функції, скільки ідеологічну. Рішальну роль в розвитку фізкультурно-спортивної сфери в УРСР в кінці 1940-х рр. грала самодіяльність людей.

Ключевые слова: физическая культура, милитарная парадигма, спорт, дефицит, физкультурные кадры, добровольные спортивные общества, тоталитарное общество.

Annotation. The article is dedicated to the research of state and development of physical culture, sport and education in this field in paid to paradigmatic direction of physical culture, in particular to its military features. The author proves the idea, that during that period physical culture played an ideological role, instead of sports or recreational role. The core role in physical culture and sport development in the USSR in the end of 1940-s had self organization of people.

Key words: physical culture, military paradigm, sport, lack, physical culture stuff, volunteer sports communities, totalitarian society.

Постановка проблеми. Історія Радянського Союзу – це красивий міф. Те, що нам видається ніби ми знаємо про цю державу, насправді дуже далеко від реальності. А реальність заретушована настільки сильно, що часто-густо відтворити її надзвичайно складно. Повною мірою все вищезазначене відноситься і до місця та ролі фізичної культури та спорту в Радянському Союзі.

Підходячи до аналізу розвитку фізичної культури і спорту в післявоєнні роки, найперше фіксуємо певний диморфізм цього явища в Радянському Союзі (й Україні, як тодішній складовій цього політичного утворення). Що маємо на увазі? З одного боку, в радянській країні другої половини 1940-х рр. бачимо велику активність населення щодо занять різними видами спорту чи просто загальною фізичною підготовкою. Скажемо, на жовтень 1949 р. таких по УРСР було 4 095 124 осіб.[1.5.145]. Досить таки солідна цифра як для країни і народу, які щойно вийшли зі страшної цивілізаційної катастрофи й у матеріальному забезпеченні жили дуже важко. Фактично кожний десятий житель України займався руховою активністю. До цієї кількості варто додати людей, які займалися військово-прикладними видами в системі ДОСАрм, ДОСФлот і ДОСАв* (новопосталі в 1948 р. організації на місці колишнього Осоавіахіма), а таких на березень 1949 р. було: членів ДОСФлоту – 83599 осіб, ДОСАв – 174 342 осіб, ДОСАрм – 1 447 089 осіб [2.5.16,17,34]. Таким чином, загалом 5 800 154 громадян УРСР були заангажовані у фізкультурно-спортивний простір.

З іншого боку, якісні результати, що їх показували українські фізкультурники були надто далекими від, не те що би ідеальних, а навіть задовільних. Так, на 1.01.1949 р. в УРСР було 39 Заслужених майстрів спорту, 212 майстрів спорту СРСР, лише 1643 спортсмени I спортивного розряду, 10507 – II розряду, 52545 – III розряду, 416 суддів Всесоюзної та республіканської категорії. В чому причина таких результатів? У презентованій статті автор спробує дати аргументовану відповідь, опираючись на доступні матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, деякі з них до останнього часу залишалися поза увагою дослідників і в даній статті вперше вводяться у науковий обіг.

Мета даної роботи – дослідити розвиток фізичної культури в Українській РСР у післявоєнний період, коли народ України переживав трагічні моменти: черговий голод, надзвичайно складний процес відбудови господарства після страшної війни, причому відбудови, за рахунок ущемлення найелементарніших потреб народу. На цьому тлі, культивування людьми фізичної культури, спортивна діяльність в умовах не лише товарного, але й продуктового дефіциту не може не викликати захоплення. Даною розвідкою хотілося б з'ясувати на чому насамперед ґрунтувався такий спортивний поступ – на

* Варто зауважити, що в архівних матеріалах автор зустрічав кілька варіантів написання цих назв, що є скороченням від повної назви товариств російською мовою «Добровольное Общество Содействия Армии», «Добровольное Общество Содействия Авиации», «Добровольное Общество Содействия Флоту». Видається, що саме запропонована транскрипція їх написання є найбільш відповідною правилам української мови. Російська назва «Осоавиахим» в тексті передаватиметься прямою калькою, а не в українській транскрипції (тсоавіахім), оскільки російська назва несе ще й певне ідеологічне навантаження.

«турботі партії та уряду» про фізичне здоров'я громадян країни чи на самоорганізації й ініціативі людей.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину 1940-х рр. Окрім вищезазначеного, це пояснюється ще й бажанням уgruntувати статтю першоджерелами, що дозволить максимально об'єктивно підійти до висвітлення предмету дослідження. Тому в підготовці цієї розвідки були використані винятково архівні матеріали.

Об'єктом дослідження є фізична культура і спорт у Радянському Союзі повоєнної доби.

Предметом – стан розвитку фізичної культури і спорту на території Української РСР другої половини 1940-х рр.

Зв'язок з науковими темами, планами. Робота виконана в межах планової теми НДР № 1.2.7.5п кафедри соціально-гуманітарних дисциплін «Сучасна соціально-філософська парадигма фізичного виховання і спорту» (державний реєстраційний номер 0108U000908).

Результати дослідження та їх обговорення. Аналізуючи розвиток фізичної культури і спорту післявоєнного часу варто почати зі стану фізкультурних кадрів – тих, які власне мають нести фізкультуру в маси. В цьому питанні ситуація така ж, як і в більшості інших соціальних сфер Радянського Союзу – відсутність фахівців! Після жовтневого перевороту 1917 р. Росію залишила велика кількість інтелігенції. Із тих хто залишився – багато загинули чи померли під час громадянської війни. Ще якусь частину нова влада вигнала з країни (відомі «пароплави інтелігенції» 1920-х рр.). Натомість революція «призвала» на роботу в різні державні інституції величезну кількість людей, які не мали необхідного освітнього рівня, ба більше – культури. Невеликий відсоток освічених людей, що був серед більшовиків змушений керувати державною машиною винятково через письмові розпорядження та інструкції. Звідси – величезна бюрократизованість радянської тоталітарної держави, прив'язка до паперів, що спускалися по вертикалі згори до низу, практична відсутність ініціативи. Часто без них той чи інший керівник просто не міг працювати з об'єктивних причин.

Проте, такий стан справ мав й інший бік – малоосвіченими людьми, які масово прийшли владу (і з усіх знань вони могли опертися тільки на «революційну доцільність») було простіше керувати, вони більш залежні, й не в останню чергу, через відчуття власної неповноцінності. Саме нова політична система підняла їх на гребінь державної хвилі, тільки більшовицькій партії вони могли завдячувати своїм новим соціальним становищем. Тому й трималися вони зубами за партію та систему, без якої були ніщо.

Все вищезазначене повною мірою відноситься й до такого соціального інституту як спорт. У післявоєнні роки навчальні заклади фізичної культури впродовж тривалих років залишалися не укомплектованими кваліфікованими викладацькими і тренерськими кадрами, потребували покращення матеріально-побутових умов життя. Київський Державний інститут фізичної культури розміщувався в приміщенні школи, яке орендував у Міністерства освіти УРСР. Його викладачі та студенти займали кімнати учбового корпусу для помешкання ще й у 1949 р. [1.4.139]. За рік до цього в доповідній записці для ЦК КП(б)У звертається увага на той факт, що Київський державний (надалі – КІФК) та Львівський інститути фізичної культури (надалі – ЛІФК) не мають місць у гуртожитках для 50% своїх студентів, Дніпропетровський технікум фізичної культури – для 60%, Ворошиловградський – узагалі не мав гуртожитку [1.9.27]. Лише влітку 1949 р. КІФКу виділили під гуртожитки два стандартні будинки площею 500 кв. метрів, а згодом – додатково відвели ще 2 колишні молитовні будинки по вул. Саксаганського, 70 і Китаївській, 27.

Певні проблеми мали фізкультурні навчальні заклади і з якістю контингенту студентів, через що значна їх частина відраховувалася впродовж навчання. Так, у 1946/1947 навчальному році по КІФК відсів студентів склав 10,5% студентів, по ЛІФК – 14%, а по технікумах – 38,4%. Головними причинами відрахування студентів були академічна заборгованість, пропуски занять та аморальні вчинки [там само].

Вступна компанія до фізкультурних навчальних закладів на 1947/48 навчальний рік (надалі – н.р.) показала, що молодь не надто прагне здобувати там освіту. Якщо до інших вишів зарахування відбувалося на умовах конкурсного відбору, то до інститутів і технікумів фізичної культури до останнього моменту кількість поданих заяв не забезпечувала навіть планів набору на перший курс. У результаті вжитих заходів набір вдалося виконати і він склав: у КІФК – на перший курс зарахували всі 150 передбачених абітурієнтів, із яких 94 – дівчини; до ЛІФК – 100 осіб, із яких 70 – дівчат; у Школу тренерів при КІФК – 100/72; Харківський технікум фізичної культури (надалі – т-м фіз.кул.) – 150/92; Дніпропетровський т-м фіз.кул. – 150/65; Ворошиловградський т-м фіз.кул. – 150/90; Станіславський т-м фіз.кул. при плані в 150 студентів-першокурсників набрав лише 77 студентів, із яких 66 дівчат [1.9.27-28]. Як бачимо, контингент студентів відбиває загальну гендерну картину кінця 1940-х рр. – значний відсоток жінок у всіх сферах соціального життя, окрім управлінської.

Загалом по республіці на кінець 1947 р. було 12643 штатних працівника сфери фізичної культури. Вони розподілялися наступним чином:

	Разом	Серед них:		Без освіти/ курсова підготовка
		Із вищою освітою	Із серед- ньою освітою	
Комітети фізкультури	1135	54	135	946
Спортивні товариства профспілки	616	40	168	408
Промкооперація, добровільне спортивне товариство «Спартак»	281	14	79	188
Ремісничі та залізничні училища, школи ФЗН	732	32	135	565
Вищі навчальні заклади	463	315	134	14
Технікуми та прирівняні до них навчальні заклади	457	83	131	243
Школи Міністерства освіти УРСР	8818	37	362	8419
Спортивні школи та інші організації	141	18	49	74
Разом	12643	593	1193	10857

Із наведеної таблиці випливає, що переважна більшість фахівців із вищою та середньою спеціальною освітою працюють у Вишах і технікумах, при чому – основно у містах Київ, Харків, Львів, Дніпропетровськ, Одеса. В інших регіонах кількість фахівців залишалася дуже незначною. Особливо катастрофічна ситуація склалася з учителями для шкіл. Так, у Вінницькій області працювало 12 осіб із вищою фізкультурною освітою, у Закарпатській та Чернівецькій – по 8; К.-Подільській – 3, Тернопільській, Ровенській, Волинській, Ізмаїльській, Дрогобицькій – по 3-5 фахівців з фізичної культури [там само]. Зрозуміло, що такий стан справ зі спеціалістами негативно відбивався на фізкультурній роботі. Але звідки ж тоді така велика кількість фізкультурників? До відповіді на це питання повернемося трохи далі.

Часто на керівні посади в районні та обласні комітети з фізичної культури та спорту (надалі – комітети), в структури добровільних спортивних товариств (надалі – ДСТ) потрапляли випадкові люди, нездатні організувати спортивну роботу, дискредитуючи тим самим увесь рух. Як наслідок – велика плінність кадрів. Скажемо в 1947 р. змінилося 268 осіб, або 23% від усіх спеціалістів, із них керівників районних комітетів – 205. Більшість із них пішла через невідповідність займаній посаді. Аби зарадити такій ситуації Український республіканський комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів УРСР (надалі – республіканський комітет) поставив під контроль підготовку фізкультурних працівників та, найперше, перепідготовку наявних управлінських кадрів. Так, своїм наказом від №129 від 11.05.1947 р. республіканський комітет запровадив із 1 вересня вказаного року екстернатурв за курс технікуму фізичної культури на базі

Дніпропетровського, Ворошиловградського, Харківського та Станіславського технікумів фізичної культури. У такий спосіб намагалися дати освіту управлінцям не лише районного-міського рівня, але й обласного та республіканського, які керували фізкультурно-спортивною роботою, не маючи елементарних знань з фізичної культури. (У цьому весь Радянський Союз: керують неуки, а «умніки», «очкарики», «грамотії» тощо, – в ті роки полюбили чіпляти людям усілякі ярлики – помирили по ГУЛАГах. Звідси негачія, чи скріше приниження знань, освіченості). Екстерном могли навчатися лише особи, які мали освіту не нижче семи класів, і не менше двох років робочого стажу. Екстерн мав із власних коштів* сплачувати по 10 рублів за складання семестрових іспитів і заліків та по 25 руб. за кожний предмет, що виносить на державні іспити. На весь термін навчання відводилося максимальнo 3 роки, від моменту оприлюднення наказу про зарахування екстерном. Для складання державних іспитів чи виконання дипломної роботи та її захисту – відводилося не більше року, після складання курсових заліків та іспитів. Екстернат дозволявся тільки за повний курс технікуму, а в дипломі мало зазначатися, що кваліфікація отримана екстерном [1.2.7-9]. Незважаючи на те, що (за даними переатестації) до навчання в екстернатурі повинні були залучити біля 5 тисяч осіб, станом на 1.01.1949 р. навчалася всього лиш 240. Однією з причин такого стану справ називалася відсутність навчально-методичних посібників та програм для екстернів. Хоча видається, що за великого бажання здобути освіту це не стало б на заваді.

Щодо ситуації у фізкультурних навчальних закладах на 1948/49 н.р. – її унаочнює кілька таблиць:

	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	Разом
Київський інститут фізичної культури	150	124	140	95	460
Львівський -//- -//-	100	90	124	-	313
Школа тренерів при Київському -//-	100	134	-	-	234
Дніпропетровський технікум фізичної культури	130	126	67	-	323
Ворошиловградський -//-	135	81	48	-	264
Харківський -//-	122	97	85	-	304
Станіславський -//-	100	45	35	-	180
Разом	797	692	495	95	2088

У них викладали:

Викладачі	Усього/сумісники	Професорів	Доцентів	3 вищою освітою	Із середньою	Мали наук. ступінь
Київський інститут фізичної культури	103/2	2	10	91	-	5
Львівський -//- -//-	45/1	1	7	37	-	4
Дніпропетровський технікум фізичної культури	21	-	-	15	6	-
Ворошиловградський -//-	20	-	-	19	1	-
Харківський -//-	23/2	-	-	17	6	2
Станіславський -//-	17/2	-	-	16	1	-
Разом	229/7	3	17	195	14	11

До цієї таблиці необхідне деяке пояснення. У ті роки (ця практика залишалася ще з довоєнних часів) через брак наукових кадрів у вишах вчені звання професора та доцента часто присвоювалися без захисту дисертаційної роботи. Вважалося нормальним, що

*Нагадаю, що в Радянському Союзі майже до середини 1950-х рр. вся вища, середня спеціальна освіта і навчання у старших класах середньої школи (8-10) були платними.

студе
робит
шенн
дивід
той ч
5 осі
уком
15 до
були
ладаш
станов
ставка
кілько
С
Мініст
фізкул
началь
директ
для ді
відсутн
13% шк
50% є п
мали об
період.
міським
ліквідац
наведен
тися) не
шкіл у С
війни не
звертали
передбач
фізичних
року! За
(якщо до
неможли
пропозиц
із вимога
вони мат
У по
які в кра
які працю
освіту. Пр
випущено
виховання
З'ясо
відділ ЦК
вишів Укр
Херсонськ
Дністровсь
викладачів
підвищенн
вишах про

студентів наукової роботи вчить якийсь «корифей науки», який сам тієї роботи ніколи не робив. Проблема ще й у тому (і від радянських часів вона перейшла у сьогодення), що рішення використовувати чи ні результати наукових досліджень часто приймали (-ють) індивіди, які нездатні оволодіти знанням через низький інтелект. Звідси – прийнятна як на той час ситуація коли у Київському ін-ті на 12 професорів і доцентів нараховувалось лише 5 осіб, які захистили наукові роботи. Проте, навіть за цих умов навчальні заклади укомплектовані викладацькими кадрами були не повністю. Зокрема, в Київському ін-ті з 15 доцентських посад були заміщені лише 6, у Львівському ін-ті з 12 доцентських посад були заміщені лише 3. Як наслідок – середня ставка заробітної плати професорсько-викладацького складу Київського ін-ту при плані 1801 руб, фактично по штатному формуляру становила 1689 руб. По технікумах фізичної культури при плані 690 руб. – фактична ставка була в 600 руб. Навчальні заклади не мали власних спортивних баз, необхідної кількості спортивного інвентаря. Хоча навіть за таких умов готували фахівців.

Становище з викладачами фізичного виховання у школах Міністерства освіти і Міністерства трудових резервів було просто катастрофічним, оскільки для 90% їх вся фізкультурна освіта обмежувалася тримісячними курсами. Як свідчить доповідна записка начальника республіканського комітету у Міністерство, і місцеві органи народної освіти, і директори шкіл «як і раніше недооцінюють роль і державне значення фізичної культури для дітей у школі, не переймаються зміцненням матеріальної бази, миряться з відсутністю найелементарніших умов для проведення уроків фізичного виховання. Лише 13% шкіл України мають спортивні зали чи пристосовані для цього приміщення, лише в 50% є пришкольні спортивні майданчики» [1.9.33-34]. У 1949/50 н.р. 85% шкіл все ще не мали обладнаних місць для реалізації програми з фізичного виховання в осінньо-зимовий період. Більше того, у низці шкіл м. Києва (зокрема, у № 45, 51, 107) на вимогу завідувача міським відділом народної освіти закривалися спортивні зали де вони були, і під приводом ліквідації занять у третю зміну(!), переобладнувалися під навчальні класи [1.5.97-98]. У наведених фактах (і це лише Київ, а що робилося в регіонах можемо лишень здогадуватися) необхідно бачити, перш за все, системну проблему. Виявляється, що типові проекти шкіл у СРСР, затверджені в 1935 р. і за якими відбудовували шкільні приміщення після війни **не передбачали наявності спортивних залів!** До останнього часу на це чомусь не звертали уваги. Це надзвичайно промовистий факт. У Радянському Союзі не передбачалося проведення цілеспрямованої діяльності з метою збереження і розвитку фізичних здібностей школярів у процесі навчальної роботи впродовж усього навчального року! Заняття з фізкультури проводилися у формі рухливих ігор на повітрі біля школи (якщо дозволяли погодні умови) і тільки. Зрозуміло, що назвати це фізичним вихованням неможливо. Лише наприкінці 1949 р. Український республіканський комітет вийшов із пропозицією в Раду Міністрів УРСР аби та, в свою чергу, вийшла на Раду Міністрів СРСР із вимогою внести корективи у типові проекти шкільних приміщень, щоби в майбутньому вони мали приміщення для спортивних занять [1.4.124,131].

У початковій школі заняття по фізичному вихованню проводили класні керівники, які в кращому випадку прослухали короткий семінар. Із наявних у 1948 р. 8818 вчителів, які працювали в школах Міністерства освіти, лише 399 мали спеціальну фізкультурну освіту. Проте, в 1947 р. у республіці педагогічними та вчительськими інститутами було випущено 7448 молодих педагогів, які отримали другу спеціальність – вчитель фізичного виховання. Їх до викладання фізкультури директори шкіл, переважно, не залучали.

З'ясовуючи причини вказаної проблеми, Міністерство освіти УРСР через військовий відділ ЦК КП(б)У перевірило стан фізичного виховання студентів у низці педагогічних вишів України, зокрема в Київському, Харківському, Черкаському, Полтавському, Херсонському, Одеському педагогічних і Київському, Одеському, Луцькому, Б.-Дністровському, Слов'янському вчительських інститутах. Як з'ясувалося, лише 68% викладачів фізичної культури в інститутах мають вищу спеціальну освіту(!). Заняття з підвищення кваліфікації вчителів фізкультури і методична робота з ними в багатьох вишах проводилася незадовільно. Науково-дослідна робота з питань теорії фізичного

виховання в школі велася лише в Київському і Харківському педінститутах. У цьому місці принагідно зверну увагу, що у травні 1948 р. з ініціативи КІФК була проведена перша в Україні наукова конференція (за попередні 30 років радянської влади це було, мабуть, не на часі) з питань фізичної культури і спорту. Це був великий захід – 75 учасників – на що обов'язково мав бути дозвіл ЦК. Однак, зверну увагу не стільки на першість у проведенні такого наукового зібрання, скільки на тематику доповідей. Навіть із висоти початку ХХІ ст. приверне увагу така доповідь, як «Біохімічні основи тренування» чи «Вживання в спортивній практиці деяких речовин для збільшення працездатності та боротьби з втомою», або ж «Фізичне виховання в школі сліпих» (дві останні доповіді – викладачів КФІК). [1.3.65-68]. А вже через рік, 14-16 грудня 1949 р. там само проходить перший з'їзд лікарів фізичної культури УРСР [2.4.49].

У багатьох вишах (і не лише педагогічних) спортивні зали використовувалися не за призначенням, зокрема: у Луцькому вчительському інституті та Ворошиловградському технікумі спортивна зала використовувалася під столову, в Острозькому педучилищі – під кінотеатр, спортивна зала Мелітопольського педінституту використовувалась під церкву, в Харківському інституті інженерів транспорту лижна база використовувалась як радіостанція. [1.9.45]. Тобто бачимо, що адміністрації навчальних закладів дивилися на фізичну культуру як на щось другорядне, непотрібне. Тому активістам-фізкультурникам доводилося докладати значних зусиль, аби переконати не просто якихось керівників – громадську думку, щодо важливості фізичного виховання.* Загалом же по УРСР наприкінці 1940-х рр. більше 70 спортивних споруд використовувались не за їх призначенням. Ці факти показують реальне місце фізичної культури, що відводилося їй державними чиновниками.

Відвідуваність студентами занять із фізичного виховання у більшості інститутів (з гіршого боку виявили себе Одеські педагогічний та учительський і Херсонський педагогічний інститути) не перевищувала 70% занять. Факультативний курс спортивного удосконалення студентів не проводився в жодному інституті. Масова спортивна робота поставлена незадовільно. Систематичних навчально-тренувальних занять у спортивних секціях вишів не проводилася. Кількість осіб, звільнених від занять із фізичної підготовки досягала 30% усіх студентів. Загальний висновок – фізичне виховання студентів не стало органічною частиною всього навчально-виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах тому «студенти, які закінчують педагогічні й учительські інститути недостатньо підготовлені до проведення занять із фізичного виховання у середніх та семирічних школах» [1.9.50-52].

Варто зауважити, що партійне керівництво УРСР намагалося реагувати на такий стан справ, але в традиційній для тоталітарних держав формі – приймаючи постанови та розпорядження, що суттєво не покращувало ситуацію, оскільки ця проблема носить системний характер. До цього ми ще повернемося, а зараз дозволю собі навести лише кілька з них: постанова ЦК КП(б)У від 6.04.1949 р. «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР», постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від 6.03. 1948р. «Про фізичне виховання учнів початкових, семирічних і середніх шкіл Української РСР», наказ Міністерства трудових резервів Союзу РСР № 274 від 15.11.1948 р. «Про заходи щодо покращення навчальної та масової фізкультурно-спортивної роботи в навчальних закладах Міністерства трудових резервів»^{*} тощо. Опираючись на них, у 1947 р. при

* На пострадянському просторі це якийсь перманентний процес - постійно доводити необхідність удосконалення і розвитку людей. У безкультурних плебеїв, що їх «закликала революція» керувати державою просто-таки генетична негачія щодо будь-якого інтелектуального чи культурного поступу. У наш час – їх нащадків – переконуємо в необхідності вивчення студентами вишів дисциплін гуманітарного циклу як таких, що тільки й виховують науковий стиль мислення; формують загальний культурний рівень особистості. Важко!!!

^{*} Звертаю увагу, що скрізь по тексту подаються цитати з документів, назви постанов чи організацій українською мовою, але в оригіналах вони йдуть, переважною більшістю, російською мовою. Матеріали, писані українською мовою серед документів Міністерства освіти УРСР, ЦК КП(б)У та інших відомств зустрічаються вкрай нечасто.

Харківському, Одеському та Ворошиловградському педінститутах відкрили факультети фізичного виховання, які в 1951 р. мали випустити перших фахівців із фізичного виховання для шкіл. Станом на 1949/50 н.р. ситуація в них була наступна:

	1 курс	2 курс	3 курс	Разом
Харківський педагогічний інститут	50	50	41	141
Одеський - // -	50	28	36	114
Ворошиловградський - // -	25	15	36	57
Разом	125	93	94	312

Як бачимо, ситуація схожа з тією, що спостерігали у фізкультурних навчальних закладах – великий відсів студентів на старших курсах. Причина така сама – низький рівень знань абітурієнтів, які в подальшому не могли опанувати інститутської програми й відраховувалися через неуспішність. (До речі, директор Ворошиловградського педінституту отримав стягнення через те, що не забезпечив запланованого набору). По за цим, із 1 жовтня 1949 р. Міністерство освіти УРСР відкрило ще два факультети фізичного виховання в Черкаському та К.-Подільському педінститутах [1.5.86-87]. (Нагадую, що на цей час в Україні нові школи все ще будувалися без спортивних залів.)

Для підготовки викладачів фізкультури для семирічних шкіл у 1948 р. Міністерством освіти УРСР чотири педагогічних училища реорганізуються на фізкультурні, а в 1949 р. до них додаються ще чотири:

	План	1 курс	2 курс	Разом
Вінницьке училище фізичної культури	90	90	57	147
Кіровоградське - // - - // -	90	90	77	167
Миколаївське - // - - // -	100	100	70	170
Макеївське - // - - // -	125	125	70	195
Проскурівське - // - - // -	100	100	-	100
Бориславське - // - - // -	120	120	-	120
Новгород-Сіверське - // -	130	130	-	130
Володимир-Волинське - // -	105	105	-	105
Разом	860	860	274	1134

Тобто, перші кроки для розв'язання проблеми забезпеченості шкіл викладацькими кадрами зі спеціальною фізкультурною освітою робилися починаючи від 1947 р. Але ж усілякі постанови, інструкції, розпорядження щодо розвитку фізкультурно-спортивної роботи треба було виконувати «тепер і негайно». Хто і як міг ефективно, з науково-методичної точки зору, реалізувати це завдання? На 1.07.1949 р. із 8,5 тис. шкільних вчителів фізкультури спеціальну вищу освіту мали 1,2%, середню – 5,8%, тримісячні курси пройшли 46% вчителів, місячні курси – 47%! [1.5.89] А в попередні роки і десятиліття? Риторичне запитання.

Цікаво, що в одній із доповідних у ЦК КП(б)У як вихід нагадується, що до відміни військової підготовки у педвузах «всі інститути одночасно з основним профілем, готували в особі кожного студента викладача фізкультури. За 1944-47 рр. педвузи випустили біля 6 тисяч таких вчителів» [1.5.88]. У цьому документі спостерігається знак рівності між фізичною і військовою підготовкою. Тобто маємо таке собі підтвердження, що парадигма фізичної культури радянської тоталітарної держави ґрунтувалася на мілітарній основі: метою фізичного виховання було не збереження і розвиток фізичного здоров'я, а підготовка воїнів. Звичайно, ніхто не заперечуватиме, що при цьому, як похідне, здоров'я отримує певний позитивний імпульс для свого покращання. Звертаю увагу саме на ціннісний підхід тоталітарного суспільства до людей. Така собі нова Спарта, країна-військовий табір, а якщо згадаємо ставлення до освіти, до культури загалом – то паралелі вимальовуються ще чіткіше. В подальшому до цих моментів будемо ще повертатися.

Загалом по Україні станом на 1.01.1949 р. у школах Міністерства освіти, Міністерства трудових резервів, вищих навчальних закладах і технікумах уроками з фізичного виховання було охоплено:

- у 17211 початкових школах – 1 137 083 учні;
- у 9573 семирічних школах – 2 780 069 учнів;
- у 255 ремісничих і залізничних училищах – 85432 учні;
- у 339 школах ФЗН – 82984 учні;
- у 156 вишах (*інколи зустрічалось 158*) на 1-2 курсах – 63823 студенти;
- у технікумах і прирівняних до них середніх спеціальних навчальних закладах – 173547 студентів.

Отримали звільнення від академічних занять: у школах Міносвіти – 3% учнів, до послабленої групи віднесено – 7%, до основної – 72%, до сильної – 17% учнів. У вишах УРСР звільнено від занять за вказаний рік – 14% студентів, у ремісничих і залізничних училищах та школах ФЗН – 1,5% учнів [1.4.25].

Аналізуючи згаданий вище наказ Міністерства трудових резервів, бачимо там констатацію реального стану справ із фізичною підготовкою учнів училищ і шкіл, підзвітних цьому відомству. «У більшості училищ і шкіл погано організована масова фізкультурно-спортивна робота в учбових групах... Не отримали належного розвитку багато популярних у молоді видів спорту. Зокрема, гімнастикою в секціях займається лише 7,5% всіх учнів, легкою атлетикою – 8%, лижами – 10%, до секцій туризму залучено лише 0,2% учнів. Недостатньо поширені народні види спорту: городки, лапта, різноманітні види боротьби, силові вправи. Директори низки учбових закладів не проявляють належної уваги до організації фізичного виховання учнів... Лише в 50% навчальних закладів наявні й обладнані кімнати для занять із фізичної культури і спорту. [...] Лише 35% інструкторів з фізичного виховання мають спеціальну освіту.» [2.4.23в].

Серед заходів, покликаних подолати вказані проблеми, зупинюся на кількох, на мій погляд, цікавих і промовистих. Зокрема, в ремісничих та залізничних училищах забороняють проводити двогодинні уроки з фізичного виховання (окрім занять по лижній підготовці). Мабуть, що не зовсім сумлінні вчителі об'єднували по кілька уроків аби менше днів ходити на роботу. Зобов'язували директорів із 1.11.1948 р. проводити ранкову гімнастику для тих учнів, які не мешкали у гуртожитках (звідки можемо припустити, що в останніх вона проводилася і раніше). Організувати й проводити щотижневі 6-годинні «інструкторсько-методичні» заняття для підвищення кваліфікації з усіма інструкторами та вчителями фізичного виховання. Вихідний день для них надавати в один із днів тижня окрім неділі, щоби інструктори у вихідний день залучали учнів до рухової активності. Й останнє – організувати придбання спортивного інвентаря й одягу загального користування за рахунок учнів (*виділено мною – Ю.Т.*) [2.4.53в].

Таким чином, із указаних цифр (як щодо Міністерства освіти, так і Міністерства трудових резервів) випливає, що величезною кількістю учнів у школах керували, переважно, не фахівці. Те, чим вони займалися з дітьми лише при великому бажанні можемо назвати фізичним вихованням. У багатьох випадках такі «спеціалісти» лише дискредитували фізкультурний рух. Проведені з ними заняття не приносили відчутного ефекту ні в плані покращання здоров'я, ні щодо зростання спортивних результатів. Хоча констатуємо, що в згадані роки в 11948 семирічних і середніх школах рахувалося 8812 спортивних секцій, в яких займалися – 484 584 особи, що складало 57% від загальної кількості учнів 5-10 класів. У 156 вишах у різноманітних спортивних секціях перебувала 31 тис. студентів – 24% від їх загальної чисельності. В 531 технікумі, де були організовані фізкультурні колективи, займалося 75179 студентів. У ремісничих училищах і школах ФЗН було організовано 788 спортивних секцій, у яких займалися 110179 осіб, або 63,5% від загальної кількості учнів [2.4.26].

Отже, при всіх висловлених вище критичних зауваженнях тоталітарна система Радянського Союзу намагалася прищепити повагу до фізичної культури. Проте, основна

мета, яку переслідувала радянська влада в другій пол. 1940-х рр. – не просто забрати дітей з вулиці, а взяти під повний контроль весь вільний час дітей і підлітків. Саме на останньому наголошую через те, що не маючи достатньо фахівців-спортсменів, партійні органи від ЦК і до райкомів постійно наголошують на якнайбільшому розширенні лав фізкультурників. Ніякими альтруїстичними мотивами окрім як політичною доцільністю не можемо це пояснити. Спорт як елемент тотального контролю, по-перше, і як засіб дозованого випускання емоцій, контрольованої агресії на трибунах – по-друге. Саме в такому вигляді сформувалися пріоритети радянської фізичної культури у другій половині 1940-х рр.

І як підтвердження варто перейти до, власне, аналізу спортивної діяльності на українських теренах у другій пол. 1940-х рр. Найперше, що кидається в очі при дослідженні архівів, так це велика кількість змагань, що проводилися в республіці вже з перших післявоєнних років. Так у 1946 р. республіканським комітетом було проведено 1515 загальноукраїнських спортивних заходів [2.1.68]; у 1947 р. – 2624 заходи. Причому, окрім них в Україні проводилася величезна кількість заходів, організованих ДСТ та мілітарними товариствами (спочатку Осоавіахімом, а далі його наступниками). Унаочнимо це на прикладі ДСТ «Спартак» (можливо, це не зовсім коректно через те, що це товариство було одним із наймасовіших в УРСР, однак воно виявилось і найкраще «задокументоване»). Так от, в 1946 р. організації ДСТ «Спартак» Україна провели:

- внутрішньоартільних* змагань 263, з кількістю учасників – 5770 осіб;
- міжартільних - // - 375, - 8937 осіб;
- міжрайонних - // - 40, - 965 осіб;
- міських - // - 76, - 2006 осіб;
- обласних - // - 27, - 695 осіб;
- республіканських - // - 6, - 434 особи. Загалом – 787 змагань під егідою ДСТ, в яких взяли участь 18807 осіб [там само].

У 1947 р. таких змагань було вже 1720, у яких взяло участь 45 691 особа [1.8.73]. (Детально на діяльності ДСТ України, яких на той час нараховувалось аж 28, більше зупинятися не будемо – це буде предметом окремого наукового дослідження.) Таким чином, члени ДСТ «Спартак» брали участь у 4344 змаганнях упродовж року! Величезна цифра навіть для сьогодення. Треба зважити ще й на те, що в країні спостерігався тотальний дефіцит зі спортивним спорядженням, воно дороге, важкий стан із продуктами харчування – вони розподіляються по картках, а південно-східні регіони України вражені черговим голодом. І на такому тлі люди масово займалися спортом, партійна вертикаль влади повсякчас тримала цю сферу під контролем.

За два післявоєнні роки в Києві організувалися 17 ДСТ, діяло 613 фізкультурних колективів, у яких займалися 35600 осіб, культивувалося 26 видів спорту. Серед київських спортсменів у 1947 р. було 19 Заслужених майстрів спорту, 82 майстра спорту, 5 тис. розрядників. Із них 50 осіб були чемпіонами України і 9 – СРСР. Цікаво, що «із метою підвищення ідейно-політичного рівня майстрів фізичної культури, міський комітет КП(Б)У організував лекторій» [1.1.49-50].

У спортивних змаганнях, що проводилися в республіці брали участь: у 1948 р. – 2 млн.200тис. осіб, у 1947 р. – 2 млн.778 тис. осіб проти 1 млн.741 тис. у 1940 р. Виконано державних завдань (виділено мною – Ю.Т.) по підготовці значкистів ГТО:

	1948 р. (осіб)	1947 р. (осіб)	1940 р. (осіб)
ГТО I ступеня	356547	252058	264180

* Нагадаю, що ДСТ «Спартак» організовано на базі промкооперації, ліспромкооперації та системи кооперації інвалідів – тобто на основі різноманітних торгівельних організацій. До речі, назва фанатів футбольної команди «Спартак» Москва – м'ясні, м'ясо – викликана на лише кольоровою гамою цього клубу (біле з червоним), але й пам'яттю про те, що колись ця команда представляла торгівельну сферу. Звичайно, що зараз більшість фанатів цього вже не знають.

ГТО II ступеня	12101	3912	7238
БГТО	234722 (94% від запланованого)	149693	111595 (76% від запланованого)

Впродовж 1948 р. підготовлено спортсменів-розрядників 46389 осіб (121,1% від запланованого): I розряду – 930 осіб (74,4 %), II – 8256 осіб (102,2%), III – 37283 особи (128,2%) [1.4.21].

Звичним явищем тодішньої дійсності були різноманітні фізкультурні паради (скажемо, на День фізкультурника в 1947 р. у м. Києві пройшов величезний 3-годинний парад у який задіяли біля 10 тис. фізкультурників, 300 мотоциклів, 10 автомашин тощо); паради на честь святкування 1 Травня, Жовтневої революції, участь у яких приймали фізкультурники окремими колонами з демонстрацією показових виступів; масові кроси навесні та восени тощо. Фізична культура була масовим захопленням і повсякденним явищем тодішнього життя.

У вищих навчальних закладах на території УРСР, де здобували освіту 130 тис. студентів, на 1.01.1948 р. існувало 141 фізкультурний колектив (проти 137 у 1946 р.), членами яких були 28853 студенти, із яких регулярно займалися фізкультурою – 23732 студенти. В усіх фізкультурних колективах працювали секції по: гімнастиці, боксу, штанзі, боротьбі тощо, в яких підвищували спортивну майстерність – 17594 фізкультурника. Поза цим, у Києві, Львові, Дніпропетровську, Харкові й Одесі працювали центральні секції з тих видів спорту, що слабо розвивалися низовими колективами.

У різноманітних змаганнях брали участь 67269 студентів, у масових кросах – 53558 осіб. У заочних лижних змаганнях серед вишів СРСР узяли участь 1200 студентів, представники 54 вишів УРСР. Як унаочнення такої діяльності варто згадати, що лижники Львівського держуніверситету здобули перехідний приз Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР; фізкультурники Харківського інституту радянської торгівлі зайняли третє місце на всесоюзних змаганнях з легкої атлетики у другій групі; чоловіча волейбольна команда Харківського автодорожного інституту вдруге в 1947 р. здобула звання чемпіона УРСР; в легкій атлетиці за рік студентами встановлено 5 рекордів України, а троє з них стали чемпіонами республіки. Впродовж року в спортивних колективах вишів підготовлено: – 2683 розрядника, з яких I розряду – 47 осіб, II – 180 ос., III – 2456 ос.; - 14 697 значкистів ГТО I ступеню й 1282 - ГТО II ст. Найкраще ця робота була поставлена в Донецькому індустріальному, Харківському автодорожньому, Київському політехнічному, Херсонському сільськогосподарському, Харківському авіаційному, Дніпропетровському будівельному інститутах, Львівському держуніверситеті, Мелітопольсько-му інституті механізації сільського господарства [1.8.69-71]. Поки-що свідомо залишаю цей наратив без коментарю.

Загальний ентузіазм, що панував у перші післявоєнні роки, викликаний перемогою у війні, надіями на покращення життя, на послаблення політичного режиму може увиразнити лист робітників рудника «Октябрь» у м. Кривий Ріг до секретаря ЦК КП(Б)У М.Хрущова, в якому вони просять допомоги в спорудженні стадіону. Серед іншого вони пишуть, «у січні 1948 р. колектив працює ще краще, закінчивши січневий план до 28.01. 1948 р., а передові участки закінчили місячний план ще до 25 січня»..., що дає їм підстави надіятися на дострокове виконання «Сталінської п'ятирічки за чотири роки і прийняти заклик трудящих міста-героя Ленінграда як бойову програму. [...] Проведення масових кросів, виступи перед широкими масами підняли авторитет нашого колективу...Зараз у наших лавах понад 200 людей регулярно займаються секційною роботою. В березні 1947 р. взяли участь у всеукраїнських заочних змаганнях з волейболу, а в травні на міських змаганнях із цього виду спорту команда зайняла перше місце, за що гравцям було присуджено III розряд. У розіграші Кубка міста колектив брав участь трьома командами, здобув друге місце, за що гравцям було присуджено III розряд...Нами за сезон 1947 р. було підготовлено значкистів БГТО – 38 чол., ГТО I ст. – 72 чол., II ст. – 10 чол., маємо в своєму колективі 23 розрядника.» [1.3.39-40].

В інших регіонах також не залишалися осторонь фізкультурно-спортивної сфери. Зокрема, в Сумській області на літо 1947 р. діяло 811 низових фізкультурних колективи, в яких перебувало 40270 осіб. Секції загальної фізпідготовки охоплювали 9320 фізкультурників, легкоатлетичні – 7975, волейбольні – 3690, футбольні – 1332, баскетбольні – 466 фізкультурників. За перше півріччя по області проведено 28 масових фізкультурних заходи, в яких брали участь – 129636 учасників. Проводилися змагання колгоспних низових фізкультурних колективів і районні лижні змагання сільської молоді, в яких було задіяно – 9944 осіб, міські, районні, обласні лижні змагання (5062 учасників), міські та районні змагання з ковзанярського спорту. У весняному профсоюзно-комсомольському кросі (*оригінальна назва, проводився двічі на рік – навесні та восени – Ю.Т.*) взяли участь 66624 осіб. У наслідок проведення зимових та літніх фізкультурних заходів підготовлено: розрядників – 748 осіб, значкистів ГТО I і II ст. – 1317 ос. [1.1.42-43].

Окрім фізкультурних організацій спортивною роботою займалися ще й добровільні організації сприяння армії. Це дуже цікавий пласт інформації, який потребує окремого дослідження. В цій статті пропонується лише окремий зріз цього масиву аби унаочнити проведену роботу. На жовтень 1947 р. республіканська організація Осоавіахіма нараховувала 56120 низових організацій, членами яких були 2 749 164 особи. За перше півріччя ними підготовлено: Ворошиловських стрільків I ступеня – 66921 особа, II ст. – 26942 ос., снайперів – 777 ос., автоматників – 21427 ос., мінометників – 1593 ос., станкових кулеметників – 3897 ос., ручних кулеметників – 11097 ос., командирів-мінерів – 1593 ос., бійців-мінерів – 7934 ос., Ворошиловських кіннотників I ступеня – 215 ос., II ст. – 108 ос. [1.10.3]. Такий собі спорт, проте вказані «спортивні» напрямки (які власне впливають зі специфіки самої організації та її мети) дають можливість скласти певне уявлення про саме суспільство, його настрої та цінності. Скажемо, під час зимових канікул 1946/47 н.р. були проведені заочні стрілецькі змагання школярів та піонерів із участю понад 50 тис. дітей. Тоді ж на честь 29 річниці Радянської Армії проведені заочні стрілецькі змагання піонерських дружин [1.10.2]. Тобто, мілітарна складова була невід'ємною частиною тодішнього життя.

Навіть поверховий погляд на стан фізкультурно-спортивної роботи показує її високий організаційно-масовий рівень, адже були задіяні різні вікові та соціальні групи людей, звичайно ж (оскільки ми говоримо про тоталітарне суспільство) вона несе в собі ідеологічне навантаження. При цьому, тодішнє партійне керівництво давало собі звіт у тому, що не завжди голі цифри відбивають реальну картину. Вже в інформаційній записці для ЦК КП(б)У зазначалося, що «наявне в 1947 р. певне зростання спортивної роботи (*порівняно з попереднім роком. Кількість фізкультурних колективів зростає до 21079, в яких займалися 996153 особи. – Ю.Т.*) не є результатом масового піднесення і розвитку фізичної культури і спорту. В збірних командах дуже мало молодих спортсменів, вихованих у фізкультурних колективах у післявоєнні роки.[...] Із загальної кількості членів профспілки в УРСР у спортивних товариствах перебувають лише (*це «лише» ми будемо зустрічати часто і маємо розуміти, що для сьогоденної України такі «лише» були б за щастя. – Ю.Т.*) 351894 особи, лише 56% учнів шкіл та ремісничих училищ є членами ДСТ «Трудовые резервы», 80% студентів вишів республіки абсолютно ігнорують спортивно-масову роботу. Відвідування занять із фізичного виховання у багатьох вищих складає 50-70%.[...] У 28664 колгоспах, радгоспах і МТС республіки було створено лише 5085 сільських колективів фізкультури, в яких перебувають 121315 членів. У 23 тис. колгоспів, 1579 радгоспів і МТС фізкультурна робота взагалі не ведеться.[...] Майстри спорту і кваліфіковані спортсмени фактично відірвані від рядових фізкультурників у так званих «центральных секціях» спортивних товариств. Надзвичайно мало проводиться змагань і спартакіад безпосередньо у колективах на першість шкіл, підприємств, колгоспів тощо. Кадрів громадських інструкторів по фізкультурній роботі (*виділено мною – Ю.Т.*) підготовлено мало – за 1947 р. лише 6495 осіб на 21079 колективів... **Матеріальної бази, інвентаря, спортивної форми більшість колективів не мають** (*виділено мною – Ю.Т.*), що не дозволяє розгорнути в них регулярну навчально-спортивну роботу.[...] Із

проведених республіканських змагань по 19 видам спорту, в більшості випадків не проводилися попередні відбіркові змагання на місцях. З іншого боку, в республіканських змаганнях по ковзанярському спорту із 21 області приймали участь лише 4 обл., по греко-римській боротьбі: з 26 обл. – 8, по боксу та стендовій стрільбі: з 26 – 6, по гандболу: із 26 – 16, по хокею: з 26 – 10, по тенісу: із 16 – 7 тощо. Це свідчить, що більшість змагань реально не є республіканськими, оскільки більшість областей не приймають у них участь. Серед іншого, це пояснюється і тим, що області просто не у змозі виставити підготовлений колектив. **Якість і рівень підготовки спортсменів свідчить про незадовільний рівень навчальної та спортивної роботи й надзвичайно низькі спортивно-технічні результати основної маси фізкультурників.** (виділено мною – Ю.Т.)». [1.9.17-22]. Як бачимо, красиві цифри мільйонів фізкультурників не завжди відповідали дійсності. Більше того – вони не відбивали реального стану фізичної культури та спорту в УРСР другої половини 1940-х рр.

Інформацію про розвиток футболу подибуємо в іншій довідці. В ній подана певна динаміка поширення цього виду спорту в УРСР за кілька років: у 1940 р ним займалося 87764 особи, у 1945 р. – 16264, у 1946 р. – 33885, у 1947 р. – 61192 особи. Впродовж 1947 р. в усіх видах змагань (від району до республіки) взяли участь 77964 спортсмена, матчі переглянули 3 млн.100 тис. осіб. [1.3.42]. У цьому році вперше про себе заявило київське «Динамо», яке в першості СРСР у першій групі зайняло небачене до цього 4 місце. Тому розвиток футболу аналізувався крізь призму цього успіху. Та все ж навіть за таких обставин в довідці відзначалося, що в низових колективах, на рівні районів, ситуація була не з найкращих. Так, у Житомирській обл. із 34 районів ув обласних змаганнях взяли участь лише 8 районів; у К.-Подільській обл. з 37 – лише 8; Миколаївській обл. з 19 – 8; у Сумській із 31 – 6; у Київській із 53 – 14.

Надзвичайно погано поширений футбол у навчальних закладах усіх рівнів та в сільських районах:

- у семирічних школах ним займалися 7635 учнів при наявності 400 тис. хлопчиків;
- у середній школі займалися футболом 10996 учнів, за наявності 60 тис. хлопців;
- у ремісничих училищах і школах ФЗО – 6301 уч., із 65 тис. хлопців;
- в селах футболом займалися 14723 ос. при наявності 140 тис. фізкультурників.

Спортсменів-розрядників по футболу – 4273 ос., чи 7,7% від загальної кількості футболістів. Із них: майстрів спорту – 17 чоловік, I розряд мають – 121 чол., II – 562 чол., III – 3573 чол. [там само]. Це може свідчити про загалом низький рівень навчально-тренувальної роботи, скоріше за все – про відсутність фахівців, які б могли її налагодити за межами великих міст. Оскільки непогані результати київського «Динамо», харківського «Локомотива», ужгородського «Спартака» та одеського «Харчовика», дніпропетровської «Сталі», свідчать, що в обласних центрах за підтримки партійного керівництва, цей вид спорту може успішно розвиватися.

Працюючи з архівними матеріалами, склалося враження про те, що футбол в ті роки був такою собі «царською забаганкою». Кожний поважаючи себе секретар обкому партії опікувався футбольною командою, а ЦК КП(б)У, зрозуміло, київським «Динамо». Найперше, це проявлялося в тому, щоб забезпечити «свою» команду якісними гравцями: обласна команда збирала «вершки» на місцевому рівні, київське «Динамо» - в них. В архівних документах збереглося достатньо скарг у ЦК із приводу відбирання гравців у обласних команд, часто проти їх волі. То бачимо протистояння між сталінським «Шахтарем» і дніпропетровським «Металургом» через трьох футболістів, яких хотів забрати «Шахтар». Один із них (Бобошко) відмовився переходити в нову команду, в чому ті, небезпідставно звинувачували перед ЦК тодішнього очільника Дніпропетровської області Л.Брежнєва [1.6.1-5]. Майбутній генсек програв – вийшла Постанова ЦК «Про зміцнення футбольної команди «Шахтар» і всіх кого треба було – перевели. Далі львівський обком жаліється, що гравець їхнього «Спартака» втік із команди і заявився за миколаївський «Судостроитель». Поверх цієї телеграми від руки написано роз'яснення, що оскільки львівська команда не бере участі у розіграші першості СРСР, то і комплектувати її за

не
их
со-
26
нь
ть.
ти
ро
кі
—
ди
ри
на
се
47
гні
кс
му
их
ла
ли
; у
в

рахунок гравців інших команд не варто [1.9.68]. Ціла епопея була з переходом гравця сталінського «Шахтаря» в команду ОДО м. Києва. (*Окружной Дом офицеров – Ю.Т.*). Йому наобіцяли «сім мішків стриженої вовни», він пішов у воєнкомат, написав заяву, що як надстроковик бажає повернутися на службу до Радянської Армії, після чого його відразу ж забрали у київську команду, не ставлячи до відома попередню. Коли ж він отримав відпустку для того, щоб перевезти сім'ю до Києва – передумав і вирішив не повертатися. Але ж по документам він був уже військовим – його справу передали до військової прокуратури [1.9.56-60]. Як удалося з'ясувати – пізніше його переведуть у московський ЦДКА. В іншому місці Сталінський обком просить ЦК повернути в «Шахтар» футболістів, які самовільно перейшли в інші команди. [1.9.15].

Окрім такого «збирання» команди треба було і просувати, по можливості, її на вищі рівні – це несло за собою додаткові матеріальні блага для команди, але й обласному партійному керівництву завжди щось могло перепастися (я маю на увазі не перших керівників області – у них і так всього було вдосталь за радянськими мірками). Тому бачимо чимало телеграм у ЦК з проханням підтримати у Москві їх клопотання про переведення тієї чи іншої команди до першої групи команд, що розігрували першість СРСР.

Обов'язковою умовою нормального функціонування команди було забезпечення її гравців санаторними путівками (у той час це була дорога розкіш навіть для партійного керівництва другого ешелону – мало того, що самих путівок було обмаль, так іще й коштували вони в середньому 1,5-3 тис. рублів при тодішніх зарплатах у середньому 300-600-900 руб), житлом (особливо багато таких прохань і розпоряджень по Києву), необхідними дефіцитним товарами (зустрічаємо прохання керівника МВД Строкача в ЦК аби зобов'язали Міністра торгівлі УРСР «щоквартально виділяти футбольній команді майстрів київського «Динамо» промтоварних лімітів (*виділено мною – Ю.Т.*) на 740 рублів») [1.3.10]. Необхідно було вирішити і питання із зарплатою, оскільки офіційна зарплата футболістів була не дуже високою. У київському «Динамо» всіх гравців зараховували на штатні посади офіцерів МВД. Це давало їм можливість отримувати, скажемо в 1948 р., зарплату в 1500-2500 руб. Коли ж МВД СРСР скасував цю практику – їх зарплати впали до 800-1200 руб. ЦК КП(б)У терміново змушене було виділяти команді дотацію аби зберегти попередній рівень зарплат [1.3.103].

Таку турботу партійне керівництво виявляло тільки до футболістів – як мінімум, у досліджених матеріалах не зустрічалися згадки про путівки, ліміти тощо для плавців чи боксерів. Так, у списках на отримання житла серед футболістів віднаходимо подекуди й прізвища спортсменів інших видів: В.Чукарін, Н.Бочарова та деякі інші. Проте це ті винятки, що підтверджують правило. Зразу ж наголошу – ця турбота поширювалася на футболістів допоки вони активно виступали. Далі вони владу вже не цікавили й мусили розраховувати тільки на власні сили.

Повертаючись до аналізу розвитку футболу, відзначаємо брак футбольних полів у республіці. Загалом по Україні в 1947 р. було 1731 футбольне поле, з яких: 80 – на стадіонах, що належали ДСТ; 410 – на спортивних майданчиках комітетів; 351 – на спортивних майданчиках профспілок; 20 – належало ДСТ «Динамо»; 23 – ДСТ «Спартак»; 50 – ДСТ «Трудові резерви»; 383 – на спортивних майданчиках колгоспів; 362 – на спортивних майданчиках шкіл; 52 – на спортивних майданчиках вишів і технікумів. Багато з них знаходилися в поганому стані, не було відповідного догляду за газоном, «не завжди розмічалися поля перед іграми, не було куткових прапорців, сітки на воротах» (*виділено мною – Ю.Т.*). Кількість спортивного інвентаря, що його отримувала УРСР не задовольняла її потреб: у 1946 р. їй виділили 3870 пар бутс і 3 тис. м'ячів; у 1947 р. – 20 тис. пар бутс і 4100 м'ячів [1.3.45-46].

У сільській місцевості не було де займатися не лише футболом, але й спортом узагалі. Як зазначас у своїй доповідній записці Міністерство державного контролю УРСР «на 1.07.1948 р. фізкультурні колективи організовані лише в 25% колгоспів України. По Харківській обл. фізкультурні колективи існують лише в 10,4% колгоспів, у Ровенській обл. – в 11,6%, у Сталінській обл. – у 14%, у Полтавській і Дніпропетровській обл. – у 18%

колгоспів» [1.3.125]. Але навіть там де вони були створені не завжди в них проводилася робота. Так, у Бернадському р-ні Вінницької обл. за офіційними даними існувало 50 сільських фізкультурних колективи в яких займалося 7590 осіб. Під час перевірки з'ясувалося, що в дійсності їх не має. В Голованіському р-ні Одеської обл. замість 136 колективів фізкультури (як випливало зі статистичних відомостей) реально працювали 42. [1.4.15]. Схожа ситуація й у інших областях. Скажемо, за наявності 720 радгоспів на території УРСР, фізкультурні колективи створено лише в 204, що об'єднують 7562 особи. В колективах 1240 МТС - спортивною роботою займаються лише в 3792 особи в 155 МТС. Це за офіційними звітами. Як бачимо із вищезазначеного – не завжди офіційні реалії збігалися з реальним станом справ.

Аби зарадити такій ситуації влада, як завжди, приймає низку постанов реально діючою з яких була вимога комсомолу підтримати ініціативу ДСТ «Спартак» про шефську роботу. Українська рада «Спартак» проявила «цінне починання» – запро-вадила шефство над колгоспними колективами фізкультури. Воно проявилось в тому, що силами низових колективів і облрад спортивного товариства створюються фізкультурні колективи в колгоспах і радгоспах, зокрема, в 49 упродовж 1947 р. ДСТ допомагає підшефним у забезпеченні формою, інвентарем, організує показові виступи тощо. Наприклад, Дніпропетровська облрада своїм підшефним виділила лижі і зимову форму, допомогла у відновленні стадіону в Царичанському р-ні на якому 8 червня провели велике фізкультурне свято: парад мотоциклістів, велосипедистів і фізкультурників – усього 450 осіб після якого відбулися змагання футболістів, волейболістів, легкоатлетичні забіги. У Житомирській обл. у підшефному колгоспі організували волейбольну команду, обладнали для неї волейбольний майданчик, виділили сітку, м'яча, 10 пар трусів і майок, 5 шапочок. У Вінницькій обл. «облрада надала практичну допомогу в проведенні весняної сівби» – в чому це проявилось можемо лише припускати [1.8.7,49-49-50,53]. Принагідно зазначимо, що така робота справді мала практичний результат на відміну від багатьох декларативних заяв тому, що ДСТ були зацікавлені в розширенні своїх лав. Однією зі статей прибутків ДСТ були членські внески, що регулярно збиралися, цей процес суворо контролювався, тому спортивні товариства через надання практичної допомоги прагнули не тільки зберегти, але й збільшити кількість своїх членів. Відтак, до статистичних даних спортивних товариств маємо більше довіри ніж до офіційних, оскільки там показували реальних людей які платили гроші.

Продовжуючи фінансову тему зазначимо, що у переважній більшості перевірених Міністерством держконтролю областей і районів кошти культурних фондів колгоспів для проведення фізкультурної роботи не були використані. Так, у Червоноармійському р-ні Сталінської обл. культфонд колгоспів склав у 1947 р. – 323,7 тис. руб. Із них на фізкультурно-спортивну роботу не використали жодної копійки. Така ж ситуація і в Селідівському р-ні цієї області, у Синельниковському р-ні Дніпропетровської обл., у Б.Врадівському р-ні Одеської обл. [1.3.129-130].

Чим можемо пояснити такий стан справ? Найперше – відсутністю фахівців, які б могли поставити спортивну роботу. З іншого боку, незацікавленістю керівників районних комітетів, багато з яких самі були чужими у цій сфері (про що писалося вище) і які пересиджували день до вечора у комітеті, отримуючи не найгіршу зарплату. Проте, не відкинемо і проблему дефіциту, про яку вже говорилося і ще буде далі. Гроші самі по собі мало чого варті, коли їх не можна конвертувати у матеріальні цінності. А ось із цим у СРСР завжди були проблеми. Маючи на рахунках кошти, навіть у тих колгоспах де культивували фізичну культуру просто не могли їх отоварити спортивним інвентарем. Як приклад наведу лист секретаря Балакліївського районного комітету ЛКСМУ та завідувача військовим відділом* цього ж РК у якому вони скаржаться в ЦК ЛКСМУ на відсутність (лист за 1948 р.) «футбольних і волейбольних м'ячів, майок, трусів, тапочок й іншого

* Спортом опікувалися військові відділи у партійних і комсомольських комітетах – в ієрархії тодішніх партійних пріоритетів фізична культура і спорт розглядалися як засіб виховання солдатів

спор
нам
пра
фізи
ДСТ
рин
кері
зроб
[2.2.
вони
унао

ката
допс
пері
това
респ
дже
покр
футб
50%
турн
міні
ситу
кома
приї

Про
р. з
(вид
бенз
зроб
кош
матр
при
за г
дефі
133]
арті
спор
«Ди
заян
Ю.Т.
спор
орга
гінн
та і
підп

* Сви
зарпл
загалі

спортивного інвентаря. Звичайно, придбати необхідний інвентар у районі, - пишуть вони – нам не вдалося через те, що до м. Балаклі такий асортимент товару не завозиться, працівники торгівлі не мають про нього ні найменшого уявлення (!!) (це щодо поширення фізичної культури в регіонах – Ю.Т.)» [2.2.179]. Вирішили їхати до м. Харкова, в обрладу ДСТ «Більшовик» де його керівник, замість допомогти, запропонував придбати м'ячі за ринковою ціною – по 400 крб. Вони обурилися, пішли шукати правду в обласний комітет, керівник якого пояснив, що «придбати спортивний інвентар – справа важка, це можна зробити тільки приватним шляхом і то по знайомству й, зрозуміло, за ринкову ціну» [2.2.180]. Залишимо за дужками моральні якості згаданих фізкультурних керівників (хоча вони дають певне уявлення про ситуацію в цій сфері) – нас цей лист цікавить як унаочнення ситуації зі станом фізичної культури на рівні районів.

Ситуація з інвентарем упродовж всього досліджуваного періоду залишалася катастрофічною. Пізніше, влітку 1949 р. начальник республіканського комітету в своїй доповідній записці в ЦК відзначав, що «впродовж трьох років (тобто весь післявоєнний період – Ю.Т.) промисловість СРСР зриває виконання планів виробництва спортивних товарів.[...] Прийнятий Радою міністрів УРСР план виготовлення спортивного інвентаря республіканською, місцевою промисловістю і промкооперацією, а також централізовані джерела постачання на 1949 р. забезпечують планову потребу УРСР у таких обсягах: покришками футбольними – на 30%, покришками баскетбольними – на 40%, взуттям футбольним – на 20%, туфлями легкоатлетичними – на 25%, туфлями гімнастичними – на 50%, майками, футболками – на 30%, коні, козли гімнастичні, паралельні бруси – на 50%, турніками – на 65%. Незважаючи на такі невеликі плани випуску спортивного інвентаря, міністерства і відомства в першому кварталі 1949 р. його не виконали. Особливо складна ситуація з футбольними покришками. На літній спортивний сезон на 15 тис. футбольних команд є всього лиш 2 тис. покришок, а річна потреба в них – 45 тис. штук. Рада Міністрів прийняла рішення про виготовлення впродовж року лише 16 тис.шт.» [1.4.134-135].

Це був погляд зверху, з Києва, на проблему зі спортивним забезпеченням. Пропоную тепер подивитися на неї знизу, очима керівників на місцях. В Ужгороді в 1948 р. завмерла відбудова стадіону «Спартак» через «відсутність дефіцитних фондів (виділено мною – Ю.Т.) будівельних матеріалів: цвяхів, цементу, пиломатеріалів, бензину». Відбудова гірської бази гальмується через те, що «кошторисних меблів зроблено без урахування їх вартості в нашій (Закарпатській) обл. Так, туалетний столик коштує 87-90 руб., а в кошторисі передбачено – 50 руб., у торгівельній мережі ватний матрац коштує 232 руб., а в кошторисі відпущено 100 руб. Завідувачу базою дозволено придбати коня і воза, але купити він їх не може через те, що зробити це можна виключно за готівковий розрахунок у селян-одноосібників (у торгівельній мережі їх немає – дефіцит – Ю.Т.), а таку операцію комітет не дозволяє (виділено мною – Ю.Т.)» [1.9.132-133].* План виготовлення лиж (25 тис. пар у 1948 р.) Облліспромсоюз і відповідальна артіль виконує погано. «На складах артілі знаходиться лише 3010 пар лиж, з яких: спортивних – 1849 пар, дитячих – 1161, проте навіть ці лижі торгівельна мережа «Динамо» не забирає, обумовлені 25% коштів під замовлення артілі не виплачує, а та, зазнаючи збитків, розширювати обсяг робіт не хоче і плану не виконає (виділено мною – Ю.Т.)» [1.9.134]. В іншому документі читаємо, що «Укоопромліссоюз із 13 найменувань спортивного інвентаря впродовж 1948 р. не виготовив і не здав фізкультурним організаціям жодного. Міністерство меблевої промисловості не виготовило 500 гімнастичних стінок, 1500 гімнаст. лавочок, 17 тис. гімнаст. булав, 30 тис. гімнаст. палок та інший спортінвентар. Гімнастичні бруси та ковзани «Спорт», що виробляються підприємствами місцевої промисловості дуже низької якості» [1.4.9].

* Свідомо навожу велику цитату, аби унаочнити цінову політику в УРСР, співвідношення між цінами і зарплатами в післявоєнний період, і державну політику щодо населення, коли воно не дотримується загальноприйнятого курсу – в нашому випадку – вступу в колгоспи.

Все, коло замкнулося, «низи не хочуть – верхи не можуть». Брак спортивного інвентаря – оприявнює системність кризи в тоталітарній державі, що виходить з інтересів системи, а не людей. Держава не прагне розвивати фізичну культуру і спорт, вона не хоче виготовляти спортивний інвентар. Постановами, навіть найкращими, тут не завадиш. Як показав історичний досвід, лише зміна самої системи, засадових принципів її існування розв'яже проблему, правда, породить інші – але в цьому сенс історичного буття.

Для повнішого розуміння проблеми, наведу витяг із преїскуранта роздрібних цін на деякі спортивні товари. Він затверджується у серпні 1945 р., а в наступному році в нього вклеюється додаток із новими цінами (їх подаватиму в дужках). Так от:

- покришка футбольна із юфти, хрома ручної роботи – 425 руб. (у 1946 р. проставлена нова ціна – 360 руб.);

- камера футбольна – 50 руб. (45 руб.) – пригадаємо, що кількома сторінками вище ринкова ціна м'яча у 1948 р. визначалася в 400 руб. Із цього можемо припустити, що цей преїскурант дає уявлення про середні ціни на спортивні товари у другій половині 1940-х рр.:

- покришка волейбольна із юфти, хрома ручної роботи – 325 руб. (260 руб.);

- сітка волейбольна х/б – 100 руб. (60 руб.);

- ковзани бігові (норвежські) – 200 руб.(150 руб.);

- ковзани хокейні – 100 руб. (75 руб.), ковзани дитячі – 70 руб. (50 руб.);

- лижі «Мурома» дорослі, лижі «Туристські» березові – 100 руб. (80 руб.);

- палки лижні – 30 руб. (25 руб);

- рукавиці боксерські з шеврону – 370 руб. (250 руб.);

- напівперчатки боксерські – 45 руб.(25руб.); лапа боксерська – 150 руб. (60 руб);

- велосипед чоловічий дорожний стандартний – 2500 руб. (2000 руб);

- велосипед жіночий – 2500 руб. (2000 руб);

- камера велосипедна – 200 руб.(150 руб.);

- покришка велосипедна 200 руб. (150 руб.) [1.7.6-13].

(Для порівняння: бухгалтер держстраху в 1945 р. отримував зарплату в розмірі 500 руб. на місяць; сім'я отримувала пенсію за загиблого на фронті – 200 руб./міс.; учень товаровознавця – 200 руб./міс.; секретарка районного суду в 1951 р. – 290 руб./міс.; учень електромонтера в 1950 р. – 180-300 руб./міс.; секретар міському партії в тому ж році – 950 руб./міс.; зав. військово-фізкультурним відділом обкому комсомолу в 1947 р. – 900 руб./міс. – Ю.Т.)

Не можна сказати, що ціни аж надто великі – посередні, але й назвати їх доступними також важко. Якщо ж згадати про те, що спортінвентар був дефіцитним товаром і за вказаною ціною його придбати було важко – заняття фізичною культурою та спортом у другій половині 1940-х рр. пов'язувалися зі значними труднощами, здолати які пересічний фізкультурник не міг. Їх треба було приймати. Однак, такий висновок тягне за собою чергове запитання. На попередніх сторінках відзначалася постійна увага партійних і комсомольських органів до фізичного виховання, що знайшло відображення у постановах, рішеннях, наказах із «удосконалення», «розвитку» «подальшого розвитку» і т.д. цієї сфери. Невже влада не розуміла, що за тотального дефіциту спортивного інвентаря, відсутності достатньої кількості фахівців, очікувати реального поступ в цій сфері нема як? Звичайно розуміла. Проте вихідним принципом культивування фізичної культури в СРСР досліджуваного періоду, вкотре наголошую, був аж ніяк не її розвиток! Основне завдання, що його переслідувала влада – масова організація людей у фізкультурні колективи для простішого контролю за ними.

Наведені факти показують, що влада, за великим рахунком, не ставила за мету досягнення значних спортивних результатів. Інакше хоча б якісь кроки по створенню нормальних умов для занять спортом робилися б. І не потрібно кивати на повоєнний час, розруху, відбудову тощо – це не завадило викидати величезні кошти на озброєння. На прикладі фізичної культури ми чітко бачимо послідовність пріоритетів у тоталітарній

державі. Більше того, влада розуміла ненормальність такого стану справ тому, що продовжувала активно годувати народ гаслами про «турботу партії та уряду» про ... – необхідне вписати. Опосередкованим підтвердженням цього висновку може слугувати цікавий, на мій погляд, документ. У республіканському комітеті 27-28 грудня 1948 р. проходила чергова нарада на якій обговорювалися проблеми фізкультурної сфери та шляхи їх подолання. Звичайно ж, була «конструктивна критика» і «самокритика». Проте, «поряд із цим, на нараді мав місце неправильний виступ керівника міського комітету фізичної культури і спорту м.Сталіно. Прагнучи пояснити недоліки в своїй роботі низкою об'єктивних причин, він намагався стверджувати, що партія і радянські органи абсолютно не надають ніякої допомоги фізкультурним органам, його виступ був пронизаний споживацькими настроями (!!! - підкреслено мною – Ю.Т.)» [1.4.4-5]. Один чесний керівник сказав відкрито те, що бачили всі – держава не зацікавлена у поступі фізкультури, у зростанні спортивних результатів. Фізкультурна активність виступала одним із засобів контролю за людьми: зранку і до вечора вони були під наглядом на роботі, а після роботи – «кабы чого не вышло» – у фізкультурних колективах. Навіть якби вони там нічого не робили (через відсутність інвентаря) – вони були на очах, під контролем. Тоталітарна система докладала всіх зусиль аби людина якомога менше часу залишалася сам-на-сам із собою, зі своїми проблемами, коли б вона могла аналізувати ситуацію, займатися рефлексією свого буття.

До таких висновків підштовхують й інші факти. В згадуваній уже доповідній записці Міністерства держконтролю УРСР зазначається, що керівництво фізкультурними органами не приділяє належної уваги підготовці спортсменів високого класу, розрядників. Це призвело до того, що в першому півріччі 1948 р. кількість спортсменів-розрядників в Україні зменшилася на 7623 особи, або на 13,5%. Є види спорту в яких розрядників узагалі майже не готували: по водному поло та стрибкам у воду підготували 5 осіб, по мотоспорту – 2 ос., жодного не підготовлено в кінному спорті, ковзанярському, греблі [1.3.128]. В іншому документі зустрічаємо деяке уточнення і продовження сказаного. «Серед спортсменів республіки існує великий розрив у показниках між провідною групою та масою спортсменів. Зокрема, п'ятдесятки кращих спортсменів у легкій атлетиці, плаванні, стрільбі, фехтуванні, боротьбі очолюють чемпіони СРСР – майстри спорту, а останні – ледь-ледь вкладаються у нормативи III розряду. У важкій атлетиці розрив між першим результатом (Куценко) у триборстві – 437, 5 кг. і результатом десятого спортсмена – 270 кг. перевищує сто кілограмів. Із 373709 осіб, які займалися в легкоатлетичних секціях, упродовж року підготовлено лише 53 спортсмени I розряду, а загалом по республіці лише 123 першорозрядника. Низка легкоатлетичних рекордів УРСР нижчі норми майстра спорту (1500 м., метання списа), рекорд зі стрибків у висоту серед чоловіків тримається з 1935 р., а в потрійному стрибку – із 1939 р. За наявності в Україні понад 13 тис. мотоциклів і 9 автоклубів – у республіці лишень 28 розрядників із мотоспорту, а першість УРСР 1948 р. не відбулася через те, що крім Одеської обл. та м.Києва жодна область не змогла виставити команду. Схожа ситуація й у велоспорті, який не культивується в 11 областях. За статистичними даними республіканського комітету, в УРСР у 1948 р. займалися в спортивних секціях 2 041 090 осіб, а показували спортивний результат рівня розряду лише – 64 795 ос., з яких 52 тис. мали III розряд» [1.4.6, 22-23]. Що таке третій розряд у той час? Його присвоювали за перемогу на міських-районних змаганнях, за участь у профсоюзно-комсомольському кросі тощо. Це результат, який досягається не через певний рівень організації тренувань, а винятково завдяки природним даним, або ж найелементарнішим покращенням фізкультурного спорядження: до цього бігав у чоботях, видали кеди – пробіг на третій розряд.

Таким чином, бачимо, що парадигма на якій ґрунтувалася фізична культура в УРСР у другій половині 1940-х рр. мала на меті вирішення не спортивних, а політичних, найперше, та мілітарних (*це стане предметом іншої наукової розвідки – Ю.Т.*) внутрішньодержавних завдань. Тому й наголос усіх заходів робився на масовості учасників, а не на показуванні високого результату.

На підтвердження даної сентенції пропонується поглянути на стан розвитку водних видів спорту в УРСР. З одного боку – їх масовості мала б сприяти широка мережа річок в Україні, з іншого – лише наявність спортивних споруд (басейнів) є необхідною і достатньою умовою якісного поступу цих видів спорту. Зокрема, аналізуючи стан водних видів спорту зупинимося на чотирьох із них: греблі, вітриль-ному спорті, плаванні та водному поло, оскільки саме вони переважно культивувалися в Україні. Станом на 25 грудня 1949 р. ситуація виглядала наступним чином:

Гребля

Займалися в секціях (осіб)	1947 р.	1948 р.	1949 р.	1 розряд	2 розряд	3 розряд	юнацький розряд
Академічною греблею	284	662	946	19	25	48	25
Народною греблею	972	1847	6353	17	39	387	47

Загалом невелика кількість розрядників, особливо в академічній греблі пояснюється поганою роботою з молоддю, кастовістю в цьому спортивному виді, відсутністю поглибленої навчально-тренувальної роботи. По Україні ж основними центрами культиваші греблі були ДСТ: «Наука» (у містах Києві та Дніпропетровсь-ку), «Більшовик» (Київ, Миколаїв), «Медик» (Одеса), «Судостроитель» (Миколаїв), «Буревесник» (Миколаїв), «Водник» (Київ, Одеса, Херсон), «Металург» (Дніпропетровськ, Запоріжжя), «Строитель» (Харків), «Спартак» (Київ). Узагалі не культи-вувало греблю «Динамо», погано – «Локомотив» і «Спартак».

Вітрильний спорт

	в 1947 р.	в 1948 р.	в 1949 р.	1 розряд	2 розряд	3 розряд	юнацький розряд
Займалися в секціях (осіб)	830	1114	1468	17	34	58	97

У чемпіонаті УРСР в 1949 р. приймали участь 7 міст – 123 спортсмени. Першість виборола команда Миколаєва, 2 місце – за Дніпропетровськом, 3 – Києвом. У першості СРСР Україна зайняла 3 місце, що було хорошим результатом. Проте, як і гребля, цей вид хибував на погано поставлену роботу серед дітей; недостатню кількість змагань на низовому рівні – серед колективів, міських змагань; відсутність системної роботи з провідними спортсменами. А ще зустрілася така характеристика як «відсутність бойових якостей гонщиків, навіть серед провідних спортсменів». Нажаль, пояснення, що малося на увазі та чим викликана така характеристика ніде не віднайшов.

Плавання

	в 1940 р.	в 1948 р.	в 1949 р.	1 розряд	2 розряд	3 розряд	юнацький розряд
Займалися в секціях (осіб)	85246	109909	251147	68	445	3996	1072

Як бачимо, на фоні масовості вкрай низька загальна якість тренувальної роботи. При цьому, українські плавці непогано виступили на першості Союзу: 6 з них стали чемпіонами (Драпій – у 2 видах змагань, Гаврик, Зірка, Короп, Абросимова); 7 осіб вибороли II місце і п'ятеро – III місце. Команда юнаків та дівчат м. Львова зайняла II місце на зустрічі 10 міст СРСР (неофіційна першість). У командній першості УРСР взяли участь 357 плавців, переважно молодь 16-21 року. При цьому кількість і стан басейнів викликали нарікання, зокрема, в багатьох не було стрибкових вишок. Усього по Україні було 3 зимових басейни (ще збудовані до війни), 146 на природних водоймах і 14 штучних.

Провідними центрами розвитку плавання в Україні були Київ, Львів, Харків, Кривий Ріг. Вони мали певні успіхи в підготовці спортсменів-розрядників (особливо серед молоді), забезпечували масовість. Гірші справи у Дніпропетровську, Одесі, Миколаєві, Херсоні. У Вінницькій обл., де багато людей займалося плаванням, якість навально-

тренувальної роботи була низька через що впродовж двох років її команда не брала участі в першості УРСР.

Низькі результати стрибунів у воду (за винятком Єфимова) пояснюються відсутністю науково організованого тренувального процесу та необхідної бази.

Водне поло

	в 1947 р.	в 1948 р.	в 1949 р.	1 розряд	2 розряд	3 розряд	юнацький розряд
Займалися в секціях (осіб)	242	428	662	20	60	130	0

Цей вид повільно завойовував собі прихильників, навіть у Львові та Харкові, де були зимові басейни, його культивували слабо. [2.3.32-38]

У цілому ж картина характерна для тодішньої України – прагнули розширити масовість, звітували про кількість нових членів та нові регіони поширення тоді, коли якість залишалася низькою. Це стає зрозумілим коли пригадаємо кількість фахівців з фізичної культури (про що зазначалося вище). Як вихід – розглядалася система підготовки громадських інструкторів. Хто це такі? Власне, це ті фізкультурники які боліли за справу, які в свій час займалися спортом, перемагали на якихось міських чи районних змаганнях. Із часом їх, в якості комсомольського чи партійного навантаження, направляли в обласний центр на 1- чи 3-місячні курси, після чого вони мали займатися організацією фізкультурного гуртка чи секції у своєму колективі. Багато таких інструкторів готували ДСТ. Зрозуміло, що говорити про якийсь науковий підхід до роботи не пристало. Переважно ці люди опиралися на власний досвід та на величезне бажання – інструкторська робота була безплатною, на громадських засадах. Але навіть такі «фахівці» могли би підняти цю роботу якби держава їм допомогла спортивним інвентарем, а не закрила на це очі.

Однією з причин на яку посилаються і партійні органи і комітет, пояснюючи низькі результати спортсменів, фігурує відсутність необхідної методичної літератури, посібників із того чи іншого виду спорту: «У школах республіки абсолютно відсутні підручники та посібники з фізичної культури. Журнал «Радянська школа» та газета «Радянська освіта» питання фізичного виховання зовсім не висвітлюють. Багато працівників органів народної освіти та директори шкіл звиклися з існуючим рівнем фізкультурної роботи в школі» [1.9.35]. Важко не погодитися із таким аргументом і цілком зрозуміло, що допоки не ліквідується ця прогалина, очікувати суттєвого зрушення в якості роботи тренерів, викладачів, інструкторів не випадає. Але, з іншого боку, трохи дивно читати такі рядки, адже згадані друковані органи були державними (інших тоді не існувало). І коли б держава по-справжньому переймалася проблемою фізичного виховання населення то, мабуть, замовлення на статті відповідного змісту було б обов'язково. Проте, в архівних фондах ЦК КП(б)У подибуємо цікаві матеріали, які змушують подивитися по-іншому на цю проблему.

У 1948 р. директор Державного медичного видавництва УРСР Іванов С.М. у своєму листі на керівника республіканського комітету скаржиться, що «українська дирекція «Союздрук» ухиляється від розповсюдження через свою торгівельну мережу літератури по фізичній культурі та спорту, що видається Держмедвидавництвом УРСР. Зокрема, книгу Іваніхіна «Гандбол» (посібник по техніці й тактиці гри) видали накладом 30 тис. екземплярів, а «Союздрук» замовив лише 500 штук і впродовж трьох місяців книгу не вивозить із типографії. Останніми днями вийшли друком книги: Бражник «Страхування і допомога при вправах на гімнастичних снарядах», Антонович «Робота секції загальної фізичної підготовки» (обидві – українською мовою – Ю.Т.). Але їх директор «Союздруку» взагалі відмовився замовляти, посилаючись на відсутність на ринку попиту на літературу по фізкультурі та спорту.[...] Із виданої Держмедвидавництвом літератури по фізкультурі та спорту в першому кварталі 1948 р. на суму 94 тис.руб., «Союздрук» замовив лише на 3200 руб. Якщо вказану суму поділити на кількість їх торгівельних закладів, то вийде, що

кожен із них отримав для розповсюдження літератури з фізичної культури на 1,5 руб. на місяць...Українська роздрібна контора «Союздруку» не бажає розповсюджувати літературу по фізичній культурі та спорту...Так, у жодному з їх торговельних закладів (ларків) м. Києва видана нами фізкультурна література не продається».[1.9.91]. А в доповідній записці керівника республіканського комітету в ЦК КП(б)У читаємо, що «...стан фізичного виховання в школах продовжує залишатися незадовільним. Міністерство освіти УРСР методичним керівництвом фізичним вихованням займається слабо. Впродовж 1948/49 н.р. жодної методичної вказівки з питань фізичного виховання школи не отримали. Передбачена до видання літератури і методичні вказівки не видані» [1.5.66].

Обидва повідомлення фактично в одному часовому періоді, але вони по-різному малюють картину з фізкультурною літературою. Бачимо певну колізію, коли один лист говорить про наявність (не будемо говорити чи достатньо, чи не достатньо) літератури на спортивну тематику, а в іншому постулюється її відсутність. При чому, заявляє це той, до кого адресовано попереднього листа – керівник республіканського комітету (хоча фізично, це була інша людина; саме в цей період змінився керівник комітету). Слова дирекції «Союздруку» про відсутність попиту можемо потрактувати як звичайнісіньку брехню. Видається, що головна проблема тут лежить у площині політики – «Союздруку» не закупає та не популяризує літератури через те, що вона видана в українському видавництві українською мовою. Лише так можемо пояснити дану колізію.

Висновки. Проаналізувавши фізкультурно-спортивний простір Української РСР другої половини 1940-х рр. можемо говорити про його забюрократизованість, заідеологізованість, відсутність ініціативи; в ньому прослідковуються ознаки мілітарної парадигми, що потребує окремого дослідження. Його кінцевою метою виступає підготовка слухняного, бездумного, не самостійно мислячого індивіда, який тужить за поводитирем (за Ортегою-і-Гассетом). Радянська влада сприймала фізичну культуру та спорт, насамперед, як елемент політичної доктрини; як засіб максимально повно зайняти вільний час людей ще й у такий спосіб, аби вони якомога менше залишалися поза державним опікуванням. Звідси акцент на масовості як цього руху, так і заходів, що проводяться, на шкоду якості.

Брак освічених людей у СРСР і, в тому числі, фахівців із фізичної культури, зокрема, приводив до того, що вона розвивалася винятково ініціативою та коштом самих фізкультурників. Держава ангажувала себе у фізкультурно-спортивний простір майже винятково через демагогічні заклики та гасла. Результати діяльності потужної економічної машини тоталітарної системи практично не присутні у спорті. Власне спорту як такого в цей період дуже мало: або ж це самородки, які реалізують свій потенціал у тих видах, що меншою мірою залежать від наявності спортивного інвентаря (легка атлетика, гімнастика тощо), або ж це «царська забава» – футбол – куди вкладаються певні ресурси і де відчувається підтримка держави. Проте турбота і підтримка поширюються тільки на період спортивної активності спортсменів, які постають лише ефективним засобом вирішення проблем тоталітарної держави. Далі про них забувають. Відтак, теза щодо турботи радянської влади про фізкультурників – це черговий міф (як мінімум – щодо другої половини 1940-х рр.). Даною розвідкою акцентується увага на тому, що радянська тоталітарна держава свідомо експлуатувала людський ентузіазм, зокрема у фізкультурно-спортивній сфері, нічого не даючи натомість. В умовах тоталітарного одержавлення всіх сфер діяльності людини унеможлиблюється реальне матеріальне забезпечення як масового спорту, так і спорту високих досягнень: відсутній належний інвентар, брак науково- та методичної літератури.

Список використаних джерел.

Центральний держаний архів громадських об'єднань України:

1. Ф.1. – Фонд Центрального Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України.

Оп.30.

1.1. Спр. 910. – «Переписка о работе спортивных и добровольных обществ».

1.2. Спр.911. – «Приказы комитета по делам физической культуры и спорта, Управления по делам полиграфии и издательств при Совете Министров УССР» – *уперше вводиться у науковий обіг.*

1.3. Спр.1243. – «Работа спортивных и добровольных обществ – докладные записки военного отдела ЦК КП(б)У, обкомов, комитета по делам физкультуры, Министерства внутренних дел, Министерства госконтроля».

1.4. Спр.1417 – «Вопросы физической культуры и спорта. Работа добровольных и спортивных обществ – докладные записки отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, Совета Министров УССР, Комитета по делам физической культуры и спорта, председателей добровольных обществ и др.»

1.5. Спр.1418. – «Вопросы физической культуры и спорта. Работа добровольных и спортивных обществ. Докладные записки отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, Комитета по делам физической культуры и спорта, председателей добровольных обществ и др.»

1.6. Спр.1833. – «Докладные записки Сталинского обкома КП(б)У и комитета по делам физкультуры и спорта по вопросу укрепления футбольной команды «Шахтер»». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

Оп.78

1.7. Спр.263. – «Прейскурант розничных цен на спортивные и рыболовные товары в универсамах Главсособторга при Наркомторге СССР». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

Оп.83.

1.8. Спр.125. – «Отчет, информация, письма Украинского Совета общества «Спартак» в ЦК КП(б)У о работе Украинской организации общества «Спартак»» – *уперше вводиться у науковий обіг.*

1.9. Спр.131. – «Информации Обкомов КП(б)У, письма ЦК ЛКСМУ, Министерства просвещения, комитета по делам физической культуры и спорта в ЦК КП(б)У о состоянии работы физкультурных организаций на Украине». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

1.10. Спр.132. – «Информации Обкомов КП(б)У, письма ЦК ЛКСМУ, Центрального Совета Осоавиахима и других добровольных обществ поступивших в отдел ЦК КП(б)У о работе Осоавиахимовских организаций». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

2. Ф.7. – Фонд Центрального Комитету Ленінського Комуністичного Союзу Молоді України

Оп. 2.

2.1. Спр.314. – «Отчет о работе организаций общества «Спартак» УССР за 1946 год.». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

Оп.5.

2.2. Спр.598. – «Письма комсомольцев и молодежи о трудоустройстве, оздоровлении, оказании материальной помощи и другим вопросам, поступившие в ЦК ЛКСМУ на букву «А».».

Оп.6.

2.3. Спр.2328. – «Письма отделов ЦК ЛКСМУ в торговый отдел «Динамо»; докладные записки, справки и сведения добровольных спортивных обществ «Спартак», «Динамо», «Колос» о работе». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

2.4. Спр.2330. – «Приказ Министерства трудовых резервов СССР № 274; письма отдела и докладные записки, справки и сведения добровольных спортивных обществ «Медик», «Большевик», «Наука», «Трудовые резервы» о работе». – *уперше вводиться у науковий обіг.*

2.5. Спр.2331. – «Протоколы, приказы, докладные записки, справки и сводки добровольных обществ содействия армии, авиации и флота». – *уперше вводиться у науковий обіг.*